

ODEŠEL JOSEF PETRÁŇ

(23. srpna 1930 v Ouběnicích – 3. prosince 2017 v Praze)

Ve věku 87 let zemřel počátkem prosince 2017 významný český historik Josef Petráň.¹ Odešel, ač už po léta vážně nemocen, uprostřed usilovné práce, kterou za obětavé pomoci manželky Lydie v poslední době zaměřoval hlavně na dějiny své *alma mater*, tedy na jeden z pilířů své celoživotní badatelské i organizační činnosti. Vedle již posmrtně vydané monografie *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015* (2018, s L. Petráňovou), ve které sledoval vývoj pražského vysokého učení i celé společnosti prostřednictvím komplexního rozboru dobových „politik“ při udělování čestných doktorátů, se můžeme v nejbližší době těšit přinejmenším na jednu další popularizační knihu věnovanou opět dějinám UK. Definitivně se tím uzavře poslední dílčí fáze Petráňova neobyčejného díla, započatá monumentální syntézou dějin Filosofické fakulty UK ve druhé polovině 20. století, *Filosofové dělají revoluci* (2015, s L. Petráňovou).

Petráňova cesta k těmto velkým pracím, přičemž zejména *Filosofy* můžeme díky četným autobiografickým akcentům chápat i jako jeho intelektuální závět a poselství, však rozhodně nebyla přímá a byla rámována zajímavými osobními i odbornými peripetemi. V čem zůstával Josef Petráň stejný – mohli soudit z útržkovité „paměti“ vlastní rodiny, osobních setkání v semináři dějin raného novověku na FF UK či návštěv v jeho milovaných Ouběnicích – byla jistá nepraktičnost a zároveň tvrdohlavost až umanutost ve věcech všedního života, neobyčejná skromnost až ostýchavost při veřejném vystupování, a přitom schopnost odhalit a v několika větách drtivě zhodnotit intelektuální exhibicionismus a lidskou i vědeckou faleš, vypravěčský talent opřený o fenomenální paměť, který se obzvláště projevoval ve vztahu k jeho rodné obci a kraji. Konečně nelze nezmínit, a jistě to souvisí s výše uvedenými lidskými povahovými rysy Josefa

¹ Petráňovo dílo bylo v minulosti opakovaně hodnoceno, v několika případech i ve formě rozsáhlých jubilejních sborníků s podrobnými biogramy. Srov. Eduard Maur – Jaroslav Pánek (eds.): *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*. Praha 1991; Jaroslav Pánek (ed.): *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*. Praha 2004 (na s. 105–123 bibliografie za léta 1951–2003); Jaroslav Pánek – Petr Vorel (eds.): *Josef Petráň. České dějiny ve znamení kultury. Výbor studií*. Pardubice 2010. Viz též *Lexikon českých historiků 2010*. Ostrava 2013, s. 416–417 (s bibliografií za léta 2004–2010).

Petráň, jeho někdy až programové vědecké teoreticko-metodologické solitérství: Petráň vždy výborně znal a reflektoval vývoj světové historiografie i dalších humanitních a společenských věd a orientoval se stejně dobře v ruském formalismu, francouzském strukturalismu, italské mikrohistorii, symbolické antropologii nebo „postmoderních“ teoriích o vztahu moci a vědění. Vždy si však z nepřeborného množství teorií úzkostlivě volil jen to, co mu připadalo adekvátní studované tematicce, otrocky nepřebíral pojmový aparát ani interpretační schémata a raději hledal vlastní cesty (viz jím s oblibou užívaný termín a zároveň výkladový koncept *nedějiny*). Dokázal bez „povinných“ berliček v podobě citací krátkodobě módních autorit a přihlašování se k různým vědeckým školám empirický materiál brilantně uchopit, analyzovat a interpretovat. Jeho dílo tím bylo

(a je) jedinečné, zároveň však z hlediska dějin historiografie místy těžko učebnicově zařaditelné.

Josef Petráň se narodil jako syn poštovního úředníka v Ouběnicích, vesnici (dnes součást obce Bystřice) ležící nedaleko Benešova. Již v mládí zde byl konfrontován se zcela konkrétními dramatickými dějinnými událostmi a příběh o tom, jak Ouběnice v červenci 1941 jen o vlásek unikly osudu obce Lidice, byl z těch nejsilnějších, který Josef Petráň dokázal vyprávět i zachytit knižně (mj. v monografii *Dvacáté století v Ouběnicích*, 2009). Po studiích na reálném gymnáziu v Benešově (1941–49) nastoupil Petráň v září 1949 na Filosofickou fakultu UK, kde si ještě v rámci původního, nereformovaného studia zapisoval

přednášky ze studijních oborů dějepis a čeština. Petráň tak měl poslední možnost setkat se na fakultě s klasiky oboru předválečné doby (např. V. Vojtíšek, F. Roubík, J. Dobiáš). Bezesporu největší vliv na něj ale měl již zcela jinak orientovaný marxista Václav Husa, jehož – jistě též ideologicky motivované – zaujetí pro hospodářské a sociální dějiny Josefa Petráně v první fázi kariéry tematicky výrazně formovalo. Samotný Petráň, přes dílčí a dobově pochopitelné úlitby, se nicméně marxistickým historikem nestal ani v nejmenším, stejně jako nikdy později nepropadl jinému vědeckému „-ismu“.

Rodinný původ, „ideová nepevnost“ i bohapustá zlá vůle v podobě udání z jeho rodiště v době nástupu nesvobody Petráňovu vědeckou kariéru několikrát vážně ohrozily. Ještě jako student byl v roce 1951 za trest povolán k vojenské službě u Pomocných technických praporů, již jako odborný asistent filosofické fakulty byl roku 1960 odeslán na roční „převýchovnou“ praxi do závodu ČKD Sokolovo. Konečně v době normalizace byl jeho kariérní postup na FF UK zastaven a Petráň zde působil v nedůstojné roli neustále prověřovaného nádeníka. Žádná z těchto těžkých zkoušek však výjimečného historika a člověka nezlomila, ba právě naopak. Práci v ČKD Petráň využil pro sepsání špičkových monografických dějin továrny (*90 let práce a bojů. Stručný přehled dějin závodu ČKD Sokolovo*, 1961). Marginalizace na pražské scéně mu v sedmdesátých letech jako redaktorovi (od roku 1973) *Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka* umožnila z obyčejného regionálního časopisu vybudovat snad nejkvalitnější interdisciplinární periodikum vycházející v té době v českých zemích, na jehož stránkách se setkávala elita historie, etnologie, archeologie a dalších oborů – a to včetně řady otevřeně perzekuovaných vědců.

Jak již bylo uvedeno, první fázi vědecké kariéry Josefa Petráně charakterizuje zaujetí pro hospodářské a sociální dějiny raného novověku, především dějiny poddanských rebelií, dějiny zemědělské výroby a hmotné kultury, ale i obecnější otázky sociální stratifikace a dějin tzv. lidových vrstev společnosti. Diplomovou práci Petráň obhájil a posléze publikoval na téma *Matouš Ulický a poddanské povstání na Kouřimsku a Čáslavsku roku 1627* (1954), kandidátskou práci sepsal na téma *Poddaný lid na prahu třicetileté války* (obhajoba 1959, publikováno 1964) a jeho habilitačním spisem se stala již výrazně interdisciplinární historicko-etnologická monografie *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století* (publikováno 1963, docentura 1965). Poslední dvě jmenované monografie dodnes představují jeden z vrcholů našeho bádání o sociálních, demografických ale i duchovních poměrech na předbělohorském venkově a tvoří i jeden z pozapomenutých vrcholů Petráňova historiografického

díla. Ve stejné době se Petráň nechal inspirovat některými proudy zejména francouzského dějepisectví orientovaného na studium kvantifikovatelných historických struktur, částečně opět díky Husovi, po kterém v roce 1965 převzal vedení Pracovní skupiny pro dějiny cen a mezd. Z poněkud jiného podhoubí, ovšem neméně inspirativního a průkopnického, vyrostl i Petráňův zájem o využití méně obvyklých pramenů – především ikonografie, etnografických analogií v materiální kultuře nebo archeologických artefaktů – poprvé výrazně zúročený v monografii *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních* (1967, s. V. Husou a A. Šubrtovou). Na konci šedesátých let, v době dočasného společenského i vědeckého oteplení, Petráň publikoval celou řadu drobných, často polemických až paličských textů věnovaných mimo jiné problematice „lidu“ a „národa“, ale i otázkám jen zdánlivě přízemnějším. Svůj zájem o dějiny zemědělství tak například fruktifikoval do vynikající studie *K otázce světovosti jednoho českého vynálezu* (1967), ve které po teoretické stránce de facto čistě konstruktivistickým způsobem analyzoval a demaskoval jeden z konstitutivních narativů českého nacionalismu – příběh o epochálnosti vynálezu ruchadla bratranci Veverkovými. Dodejme, že se tak stalo zhruba o 15 let dříve, než se o „vymyšlených tradicích“ začalo seriózně debatovat v západní historiografii.

Na počátku sedmdesátých let 20. století se Petráňovy badatelské zájmy i způsob jejich prezentace začaly proměňovat a z Petráně hospodářského/sociálního historika striktně dodržujícího „tradiční“ pravidla psaní dějepisných prací se stával historik kulturní, brilantně využívající vyprávěcí postupy, a to někdy až experimentálním způsobem – viz monografie *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775* (1975), *Staroměstská exekuce* (1972) nebo *Kalendář* (1988). Josef Petráň zároveň svůj tematický záběr rozšířil od studia „poddaného lidu“ k širšímu promýšlení ekonomických a sociálních vztahů v raněnovověké Evropě, jak ukázala mimo jiné monografie rezonující po celém kontinentu: *17. století – krize feudální společnosti?* (1976, německy 1981, s M. Hrochem). Za nejpodstatnější však musíme považovat jeho obrat, v řadě dílčích studií předznamenáný již v předchozí dekádě, k dějinám techniky, technologií a obecně hmotné kultury, dále k regionálním dějinám Benešovska a Podblanicka a též k dějinám dějepisectví, historického myšlení a institucí. Monumentální syntéza *Dějiny hmotné kultury* (sv. I/1–2, 1985, s L. Petráňovou a kol.) dokončená o dvě desetiletí později (sv. II/1–2, 1995–97) byla ve své době naprostým zjevením, i když nutno uznat, že některé práce francouzské a zejména polské věnované totožné problematice charakterizovala větší teoretická koherence. Pro českou, respektive československou historiografii

však monografie představovaly skutečný průlom, ať samotným tématem, širší provázaně prezentované faktografie či díky rozsáhlému teoretickému úvodu, který byl v osmdesátých i devadesátých letech jedinečným oknem do světové historiografie a dalších humanitních a sociálních věd.

Zcela nová etapa v osobním i profesním životě se Josefu Petráňovi otevřela v listopadu 1989. Nenápadný bělovlasý docent na prahu šedesátky se se vší vážností morální i vědecké autority postavil do čela obrody Filosofické fakulty i celé Karlovy univerzity. Již 30. května 1990 byl jmenován profesorem (emeritním profesorem roku 2010) a v letech 1990–94 působil jako prorektor pro sociální záležitosti studentů v týmu Radima Palouše. V týmu, který je často považován za nejosvícenější v celých polistopadových dějinách UK. Od roku 1994 do roku 2005 pracoval Josef Petráň jako ředitel Ústavu dějin a Archivu UK a zároveň se usilovně angažoval v až nepředstavitelném množství nejrůznějších komisí, vědeckých a redakčních rad především v rámci UK a ČSAV / AV ČR. Nejvyšší formální pocty se Josefu Petráňovi dostalo 28. října 2010, kdy mu byla prezidentem republiky udělena Medaile za zásluhy o stát v oblasti vědy, výchovy a školství. Úkoly organizační i reprezentační však nikdy neodvedly Petráně od práce vědecké, ani nezměnily jeho životní zvyklosti a filosofii. Nejoblíbenějším místem práce i odpočinku mu zůstávaly Ouběnice, stále tvořil a někdy i konzultoval v panelákovém bytě na sídlišti Novodvorská zavaleném knihami a archiváliemi. Neaspiroval na cestování po globálních vědeckých kongresech, kam byl opakovaně zván, mnohem milejší mu byly výlety s manželkou Lydií a jeho kolegy a přáteli po rodném kraji.

Vědecké dílo Josefa Petráně vygradovalo po roce 1989 hned v několika směrech. V devadesátých letech ještě pokračoval ve studiu hmotné kultury v širších komparativních kontextech (*Rolník v evropské tradiční kultuře*, 2000, s L. Petráňovou), ale starší zájmy o komplexně pojímané dějiny dějepiscectví i zcela konkrétní dílčí otázky z dějin UK (srov. např. průkopnickou studii *Ženy na pražské filosofické fakultě*, 1983) zúročil především v autorství a editorství vynikajících *Dějin Univerzity Karlovy 1848–1990* (sv. I–IV, 1995–1998, s. F. Kavkou a kol.) a v řadě dalších analytických i popularizačních textů věnovaných dějinám UK. Na poli regionálních dějin se Josef Petráň stále hlouběji nořil do empirických zákoutí i promyšlení metodiky mikrohistorického studia dějin – jak jinak – své rodné obce. Spíše experimentální útlá monografie a dárek sobě i ouběnickým při příležitosti autorových sedmdesátých narozenin, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)* z roku 2000, se záhy dočkala reedice, doplnění o knihu o Ouběnicích ve 20. století, aby konečně vyšla v téměř tisícistránkovém

rozsahu pod názvem *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic* (2011) jako jeden z nepochybných vrcholů jeho celoživotního snažení, erudice, minuciózní znalosti pramenů i psychologie svých sousedů.

Smrtí Josefa Petráně se pomalu uzavírá jedna z kapitol dějin české vědy. Na prstech jedné, možná dvou rukou, už bychom spočítali intelektuály, kteří získali školení v nejlepších tradicích prvorepublikové vědy, měli možnost (a štěstí i smůlu zároveň) zažít radikální proměny středoevropské i světové vědy a společnosti ve 20. století, období nesvobody i takřka neomezených možností. A ještě méně je těch, kteří si dokázali po celou dobu udržet výjimečnou morální i vědeckou integritu. Na hodnocení vědeckého odkazu a dlouhodobé hodnoty díla Josefa Petráně je podle mého názoru ještě příliš brzy, už jen prostá charakteristika jeho zájmů je však dechberoucí. Josef Petráň se věnoval dějinám středověku, raného novověku i dějinám moderním a soudobým; publikoval k dějinám politickým, kulturním, sociálním a hospodářským, studoval ale i folklor či umělecká díla. Uměl stejně dobře psát o pohusitské aristokracii i ouběnických rolnících, pracoval s prameny etnografickými, stejně jako s písemnými či metodou oral history. Teoreticky se uměl opřít o strukturalistickou kvantifikaci druhé generace školy Annales, sémiotiku tartuské školy či přístupy vyložené kulturněantropologické, a zároveň přicházel s vlastními neotřelými myšlenkami. Uměl stejně dobře analyzovat filiace středověkých listin i klenout velkolepé syntézy a dramatické příběhy. Vedle toho vychoval početnou skupinu prvotřídních historiků a ovlivnil zástupy dalších studentů, ale i široké kulturní veřejnosti. Těžko bychom hledali v české historiografii druhé poloviny 20. století osobnost srovnatelného významu.

Jiří Woitsch